

SZEMPONT

MILOŠ NIKOLIĆ

MARXIZMUS, A FORRADALMI GYAKORLAT ELMÉLETE (II.)

III.

A II. internacionálé marxizmusának valódi bírálatát csak a gyakorlat adhatta meg és adta meg. Ugyanis csak Lenin forradalmi irányvétele és az orosz proletariátus forradalmi tettei és gyakorlata teremtette meg azt a szükséges gyakorlati-forradalmi helyzetet, amely lehetőséget adott a felülkerekedésre nemcsak a revizionizmuson és a forradalmi harc nyílt feladásán, hanem a II. internacionálé elméletének és gyakorlatának uralkodó reformizmusán és opportunistikusán is. A forradalmi gyakorlat (ismételtén) bebizonyította, hogy történelmi előfeltételét képezi a forradalmi elméletnek. Mindez a szubjektív tényezőnek mint alapvető forradalmi tényezőnek újbóli elismerése jegyében ment végbe.

A XX. század kommunista mozgalmának Lenin korszakos műve a szülőhazája. Lenin új történelmi korszakot nyitott meg művével: a szocialista forradalmak korszakát.

Lenin tevékenységének történelmi jelentőségét és nagyságát, amelynek alapvető, leglényegesebb elemét a forradalom felé való gondolati és gyakorlati irányvétel képezi, tudatában a forradalom lehetőségeinek és időszerűségének, maga a gyakorlat igazolta az elmúlt fél évszázad alatt.

Íme, hogyan ír Lukács György Leninről szóló tanulmányában (Bécsben, 1924 januárjában) a nagy forradalmárról:

»De azt csak kevesen tudják ma még, hogy Lenin ugyanazt teljesítette a mi korszakunk vonatkozásában, amit Marx a kapitalizmus összfejlődésére nézve. A modern Oroszország fejlődési problémáiban — kezdve a kapitalizmus kialakulásának kérdésével a félféudális abszolutizmusban, el egészen a szocializmus megvalósításának problémáig a visszamaradt parasztországban — mindig az egész korszak problémáit látta. Azt látta, hogy a kapitalizmus utolsó szakaszába léptünk, azt a lehetőséget látta,

hogy a most már elkerülhetetlenné vált végső küzdelmet a burzsoázia és a proletariátus között a proletariátusnak, az emberiség megmentésének javára döntsük el.»

»A forradalom aktualitása: ez Lenin alappondolata — s egyben az a pont is, ahol Marxhoz kapcsolódnak Lenin gondolatai.«

»E ponton Lenin állította helyre a marxizmus tisztaságát. Sőt, éppen e tekintetben az eredetinel is világosabbá és konkrétábbá tette az elméletet. Nem mintha bármiképpen is szándékában állt volna Marxot kijavítani, egyszerűen csak beépítette az elméletbe a történelmi folyamat továbbhaladását, amely Marx halála óta végbement.«

»A forradalom aktualitása tehát azt jelenti, hogy a mindennapi kérdést a társadalmi-történelmi totalitás konkrét összefüggéseiben kell tárgyalni; a napi kérdéseket mozzanatoknak kell tekinteni a proletariátus felszabadulásához vezető folyamatban. Ily módon Lenin csak — csak! — annyiban fejlesztette tovább a marxizmust, amennyiben elméletében az egyes cselekvések még bensőségebben, még láthatóbban és még következményterhesebben kapcsolódnak össze az egyetemes sorssal, az egész munkásosztály forradalmi sorsával. Azt jelenti csupán, hogy a napi kérdések — már mint napi kérdések — a forradalom alapkérdéseivé válnak.«

»Az immár teljesen gyakorlativá vált marxizmusnak ehhez a konkretizálásához egyedül Lenin jutott el. Ezért — világtörténelmi értelemben — ő az egyetlen Marxszal egyenrangú teoretikus a proletariátus felszabadító harcának eddigi történetében.«¹⁹

Az opportunizmusnak és a reformizmusnak, vagyis a II. internacionálé elméletének és gyakorlatának forradalmi tagadása, amelyet az orosz proletariátus és Lenin vezettek le elméleti alkotásukkal és gyakorlati tetteikkel, nem volt mentes az ellentmondásoktól, és megalapozottnak sem bizonyult minden vonatkozásában. A forradalom objektív tényezőinek (a termelőerőknek, a kapitalizmus alapvető ellentmondásai kiélezettségének és az ilyen alapon kifejlődött munkásmozgalomnak) a fejletlensége Oroszországban, és ennek megfelelően azokra a társadalmi ellentmondásokra való támaszkodás, amelyek a nem eléggé fejlett orosz kapitalizmusból eredtek (tehát a feudalizmus történelmi maradványaira, illetve a burzsoádemokrata forradalom feladataira való támaszkodás), valamint azokra, amelyek a kapitalista világrend keretében voltak adottak, döntő módon leszűkítették a szubjektív tényezőt a munkásosztály élcsapatára, s így a forradalmi stratégiát is ehhez kellett igazítani (ez is igazolta a forradalom szubjektív és objektív tényezői dialektikus összefogásának jelentőségét). Az élcsapatnak mint szubjektumnak és az osztálynak mint objektumnak a viszonya, ami Oroszországban a XX. század elején létre jött, megkövetelte az osztálytudat és a marxizmus bevitelét a munkásmozgalomba. Ez a gyakorlat azután kritikátlanul magáévá tette a tézist az osztálytudat beviteléről a munkásmozgalomba, s ezzel együtt azt a felfogást a forradalmi elmélet és gyakorlat viszonyáról, amely voltaképpen a II. internacionálé marxizmusának alapvető pozitívista interpretációja volt. Az oroszországi forradalom előkészítése és megvalósítása ily módon sok tekintetben hozzájárult ahhoz, hogy az orosz marxista forradalmárok jó néhány döntő álláspontot magukévé tegyenek a II. internacionálé marxizmusának pozitívista interpretációjából. Ez annál is inkább érthető, mivel maga Lenin

is a marxizmus II. internacionálébeli uralkodó eszmei áramlatából került ki. Lenin ezen az irányvonalon halad tovább, elfogadja a II. internacionálé fő teoretikusainak (Kautskynak, Plehanovnak) néhány alapvető álláspontját. Ugyanakkor azonban egész lényével, gondolatilag és gyakorlatilag a forradalom felé halad, egész valójával a forradalmat szorgalmazza, és ilyen szempontból élesen bírálja az előbb említett irányzat álláspontjait a forradalmi harcról, amelyek pedig elválaszthatatlanul összekapcsolódtak azokkal az alapvető elméleti nézetekkel, amelyeket, nyílt revizionizmusuk ellenére, s noha lemondtak az osztályharcról, Lenin elfogadott.

Igy alakul ki Lenin tanainak (és egész forradalmi művének) alapvető ellentmondása, amely döntő hatást fog gyakorolni és gyakorol még ma is a marxizmus és a kommunista mozgalom forradalmi irányvételére: némely elméleti álláspontjaiban, amelyek egy forradalmiatlan helyzetnek és az annak megfelelő forradalmiatlan tevékenységnek a kifejezései és termékei, Lenin arra törekszik, hogy elméletileg megalapozza és értelmileg helyessé tegye számos döntő elemét a mozgalomnak, amelyet ő minden gondolatával és gyakorlati energiájával a forradalom felé irányít és a forradalomtól vezet le. Ebből eredően néhány elméleti kiindulópontja, amelyet a II. internacionálé vezető teoretikusaitól (és általában is a marxizmus pozitivistáinak interpretációjából) vett át, Lenin tanain belül ellentmond azoknak az elméleti ismereteknek, amelyek összetevő részét képezik saját forradalmi irányvételének, és amelyeket egyenesen a forradalmi gyakorlatból vezetett le.

Lenin tanainak ezeket az ellentmondásait (amelyek elsősorban az oroszországi proletárforradalom feltételeivel és megvalósításának módjával magyarázhatók) úgy oldották fel, hogy a kifejezetten forradalmi helyzetekben, pontosabban azokban az időszakokban, amikor a munkásosztály széles rétegei közvetlenül mint szubjektumok részt vettek a forradalmi tevékenységben, Lenin tanáiból azokat az elméleti és politikai álláspontokat hangsúlyozták ki, amelyek ezt a tevékenységet fejezték ki, tehát a forradalmi marxista irányzatra vonatkozó álláspontok kerültek túlsúlyba — azokban az időszakokban viszont, amikor a munkásosztály széles tömegei még vagy már nem voltak közvetlenül mint szubjektumok angazsálva a forradalmi tevékenységben, és olyan helyzetben, amikor a forradalom különlegesen nehéz problémákkal került szembe, akkor Lenin tanáiból azok az elméleti és politikai nézetek kerültek előtérbe, amelyeket a II. internacionálétól vett át.

Lenin tanainak ez az ellentmondása (ami különösen erőteljesen jutott kifejezésre a párt és az osztály viszonyában) nem akadályozhatta meg ezeket a tanokat abban, hogy helyesen értelmezzék — pontosabban, hogy előkészítsék és sikeresen végrehajtsák az októberi forradalmat, hiszen ezúttal a hatalom kivívásáról volt szó, vagyis arról a politikai forradalomról, amely első történelmi szakaszát képezi a szocialista forradalomnak (a szocialista forradalmak eddigi gyakorlatában) — márpedig a forradalomnak ezt a szakaszát (amint a történelmi tapasztalatok már bebizonyították) végre lehet hajtani a munkásosztály élcsapatával mint a forradalom alapvető szubjektumával (jóllehet ez nagy veszélyeket hordoz magában a forradalom továbbfejlődése során, és megnehezíti ezt a fejlődést — amit a történelmi gyakorlat ugyancsak bebizonyított). Mindennek ellenére még Lenin élete során bebizonyosodott, hogy tanítása, éppen a II.

internacionálé marxizmusából eredő pozitivista irányvétel soha le nem győzött maradványainak hatására, nem mutatott fel kielégítő forradalmi irányzatosságot, bátorságot és következetességet, amikor a szocialista forradalom második, döntő fontosságú kérdése, a termelési mód gyökeres megváltoztatásának feladata került sorra.

A kommunista mozgalmon belül a húszas években két jelentős, de homlokegyenesen ellentétes kísérlet történik a lenini tanokhoz való hozzákapcsolódásra.

Az egyik oldalon Lukács György és Karl Korsch a lenini tanok forradalmi összetevőinek álláspontjáról, valamint az orosz és az európai proletariátus forradalmi gyakorlatának szemszögéből (s ez utóbbi különösen jelentős) megkísérlik mélyrehatóan, a végsőkig felülbírálni a II. internacionálé revizionizmusának és opportunistikusának elméleti alapjait — a marxizmus pozitivista irányvételét —, hogy ily módon megszabadítsák Lenin tanait ettől az elméleti örökségtől, s hogy továbbfejlesszék a forradalom elméletét. Amíg azonban a II. internacionálé marxizmusa pozitivista irányzatának bírálatában teljes sikert értek el (mind a mai napig ez a legmerészebb bírálatja ennek az irányzatnak), és elméletileg helyesen alapozták meg és fejlesztették tovább Lenin néhány álláspontját is, Lenin tanainak lényeges továbbfejlesztése azonban nem sikerült sem Lukácsnak, sem Korschnak, nem sikerült a marxista gondolatossággal (amelyet pedig helyesen értelmeztek a forradalom forradalmi elméletének) átfogniuk a forradalom döntő kérdését, a munka kérdését, a termelési mód radikális megváltoztatásának kérdését. Nem sikerült, mert elsősorban is megmaradtak a politikai forradalom gondolati keretei között, vagyis gondolatilag csupán azokig a határokig jutottak el, ameddig abban az időben az orosz és az európai proletariátus harca is eljutott. Ismételtén bebizonyosodott tehát, hogy a forradalmi gyakorlat (tovább) fejlődése nélkül a forradalmi elméletben sincs (tovább)fejlődés.

A másik oldalon viszont a sztálinizmus arra törekedett, hogy, elvétvén Lenin tanításának forradalmi komponenseit (és megtartván ennek az irányzatnak csupán a fogalomtárát), csatlakozzon e tanok pozitivista álláspontjaihoz, s hogy ezeket az álláspontokat önálló elméletté formálja át és megvalósítsa. Ez a kísérlet sikerrel is járt, de csak azon az áron, hogy lényegesen el kellett térnie a munkásosztály történelmi céljaitól és az októberi forradalom programjától.

IV.

Marx és Lenin tanításának revíziója, amelyet Sztálin hajtott végre, nem (elsősorban) egyik vagy másik elméleti kérdést érintette, hanem ennek a tanításnak teljes egészét, értelmét, funkcióját.

Egyrészt Lenin tanításának egésze számunkra sérthetetlen dogmák összességét képezi. Ezt az egész tanítást voltaképpen kaptafaszzerű, formalisztikus tudássá változtatják át, amelyből mindennekelőtt hiányzik a valódi dialektika. »Sztálin álláspontjainak a leninizmussal szemben — írja Muhamed Filipović — elsősorban nem az a gyöngesége, hogy kiforgatják Lenin egyik vagy másik tézisét, noha erről is szó van, hanem az a teljes leegyszerűsítés, s az ily módon kiváltott elszegényítés, sematizmus

és pozitívizmus, amelyet saját tolmácsolásával Sztálin visz be a marxizmusba és leninizmusba. Az életerős, gazdag, ellentmondásos és ezért igaz lenini tanításból, amelyben mindig döntő fontosságú a marxi hozzáállás, szellem és módszer, Sztálin hideg és élettelen sémát farag, megfosztva azt a dialektikától; fölépíti a formális álláspontok rendszerét, kódexet készít a bürokratikus dogmatizmus számára.«²⁰

A szovjet marxizmusról szóló elemzésében Herbert Marcuse kiemeli, hogy Sztálin és a szovjet teoretikusok nem a marxista dialektika valamely vonatkozását vették revízió alá, hanem döntő módon megváltoztatták annak jellegét, illetve annak »használhatóságát«: ez az elmélet, miután voltaképpen átalakult a formális logikának valamely sajátos változatává, az általános metodológiai sémák zárt rendszerévé vált, s ezáltal oly sok változást szenvedett, hogy ezt a lenini tézisek semminemű formális revíziójával nem lehetett volna elérni.²¹ Marcuse a továbbiakban így ír: »Arra törekedvén, hogy bemutassák a dialektikát — mint olyat — a szovjet marxisták, konkrét dialektikus elemzésekből kiindulva semmi egyebet nem tesznek, mint meghatározott klasszikus elveket szűrnek le, s ezeket szemléltetik és állítják szembe egy-egy nem dialektikus gondolattal. Hegel és Marx dialektikájához képest ezek a tézisek (a szovjet teoretikusok dialektikus tézisei) nem igazak és nem is hazugok — ezek csupán üres keretek«.²²

Másrészt az ily módon eltorzított lenini tanítás arra szolgál, hogy szükség szerint kiragadjanak belőle egyes álláspontokat, amelyek azután mint dogmák szolgálhatnak bizonyítékul egyik vagy másik bürokratikus politikai inézkedés helyénvalóságát illetően.

Sztálin révén a munkásmozgalomban teljes mértékben polgárjogot nyer az elmélet kettős funkciója, pontosabban a kétféle elmélet fennállása, melyek közül az egyik a gyakorlatot, helyesebben szólva a bürokráciát szolgálja, a másik pedig a tömegek felé irányul, a tömegeknek szól, s feladata az ideologizálás, az edukáció.

Ez a jelenség szorosan kapcsolódik a sztálinizmus lényegéhez, szoros összefüggésben van a szubjektívizmus és voluntarizmus kölcsönös okozati összefüggéseivel és egymás kiegészítésével, de másrészt az objektivizmussal is, pontosabban a kontemplatívizmussal és fatalizmussal, ami Marcuse szerint ugyancsak jellemzi a sztálinizmust, noha így ez felfedi magában a polgári gondolkodás elemeit is (ezeket az okozati összefüggéseket ugyanis Lukács úgy vette elemzés alá *Történelem és osztálytudat* című művében, mint egyik leglényegesebb vonását a polgári gondolkodásának).

Említsük meg egyik jellemző megnyilvánulását az elmélet e kettős funkciójának, ami abban a dialektikaellenes ellentmondásban fejeződik ki, hogy különbség mutatkozik egyrészt a korszerű kapitalizmus fejlődésének, másrészt pedig a kommunista mozgalom stratégiájának és taktikájának elméleti elemzése között.

A Szovjetunió és a kommunista pártok teoretikusai a korszerű tőkés rendszerről szóló elemzéseikben évtizedeken át arról írtak (vagy arról voltak kénytelenek írni), hogy mennyire kiéleződnek a kapitalizmus ellentmondásai, hogy mennyire elkerülhetetlenek az egyre élesebb összetűzések a tőkés országokban, hogy mennyire szükségszerű a nagy gazdasági válság bekövetkezése, hogy a tőkés rend mennyire nem képes megszilárdulni

stb. — egyszerűen azt fejtették, hogy elérkezett a kapitalizmus végső órája.

Amikor például az ismert, különben elhunyt, magyar származású szovjet közgazdász, Evgenij Szamujilov Varga (Varga Jenő) a második világháború után megírta *A kapitalista gazdaság változásai a második világháború alatt* című, figyelmet keltő alkotását, amelyben a kapitalista államok új szerepét próbálta bemutatni, és intervencionalista gazdaságpolitikájuk felett mondott ítéletet, de amelyben eltért a szokványos értékelések keretétől, könyvét éles, szervezett bírálathoz érte és az idős közgazdász a kíméletlen politikai nyomás hatására kénytelen volt nyilvánosan visszavonni alkotását.

A szovjet teoretikusok és a kommunista pártok teoretikusai az utóbbi évtizedekben is ehhez hasonló értékeléseket adnak az államimperialista kapitalizmusról — ahogyan »hivatalosan« nevezik a korszerű kapitalizmus fejlődésének legújabb stádiumát. Ilyen értékeléseket tartalmazott például számos beszámoló a kommunista pártok teoretikusainak nemzetközi értekezletén, amelyet a Francia Kommunista Párt szervezett meg *Allamimperialista kapitalizmus* címmel (1966. május 26—29, Choisy-le-Roi-ban).

Ugyanakkor évtizedeken át, egészen a mai napig hangsúlyozzák a munkásosztály abszolút értelmű elszegényedésének téziséjét is, ami párhuzamosan a kapitalizmus fejlődésével megy végbe (azt a tézist, hogy a kapitalizmus továbbfejlődésének minden újabb lépésével a munkásosztálynak, egészében nézve, egyre kevesebb a lehetősége, hogy kielégítse saját szükségleteit).

Az említett nemzetközi értekezleten, amelyet a Francia Kommunista Párt szervezett, egy francia közgazdász, Serge-Laurent (*Allamimperialista kapitalizmus és a dolgozó nép kiszákmányolása* című beszámolójában) és a gyűlekezet több más résztvevője is kifogásokat emelt a tézis ellen, amelynek értelmében a munkásosztály egyre inkább elszegényedik a korszerű kapitalizmus fejlődésével. Ezzel szemben a kommunista pártok teoretikusainak egy korábbi nemzetközi megbeszélésén, amelyet *A munkásosztály szerepe a fejlett kapitalista államokban a tudományos és technikai forradalom időszakában* címmel szervezett meg a La Nouvelle Revue Internationale című kommunista folyóirat Kelet-Berlinben 1963. október 9—11-ig, a résztvevők többsége kész tényként fogadta el a munkásosztály abszolút elszegényedésének téziséjét, olyan dogmaként, amit egyáltalán nem lehet megkérdőjelezni.

Mind a kapitalizmus ellentmondásainak, annak további fejlődésével együttjáró kiéleződéséről, mind a proletariátus abszolút elszegényedéséről szóló tézis egyaránt a forradalmi helyzet főnmállását és a mai kapitalizmus forradalmi munkásosztályának létezését kívánja hangsúlyozni. Hiszen ha a kapitalizmus ellentmondásai mindinkább kiéleződnek, ha a nagy válságok elkerülhetetlenek, ha a kapitalizmus nem képes többé már felülkerekedni saját ellentmondásain stb., akkor valóban forradalmivá érett a helyzet, akkor valóban létrejöttek az objektív feltételek a közvetlen forradalmi akcióhoz, vagyis, amennyiben a munkásosztály abszolút elszegényedésének tézise maga az igazság, amennyiben a munkásosztály a kapitalizmus fejlődésének minden további lépésével egyre kevésbé képes kielégíteni saját szükségleteit, tehát helyzete évről évre rosszabbá válik, akkor ebben az

osztályban egyre inkább felhalmozódik a forradalmi hangulat és energia. Tehát fennáll a forradalmi helyzet, és bekövetkezett a munkásosztály forradalmi hangulata — ezt akarják az említett tézisek jelezni.

A kommunista mozgalom mint forradalmi mozgalom számára ebből már logikusan következne a forradalmi stratégia és taktika.

Csakhogy épp ezt illetően hiányzik az összhang, e tekintetben nyilvánul meg az a nem dialektikus ellentmondás, amelyet megmagyarázni igyekszünk.

Amíg a teoretikai elemzések értékeléseiben objektív forradalmi helyzetről és a munkásosztály forradalmi hangulatáról van szó, a kommunista mozgalom stratégiája és taktikája nem ezeken az értékeléseken alapozódnak, voltaképpen nem is forradalmiak; a stratégia és a taktika a sztálinizmus időszakában a Szovjetunió állami politikájának szükségleteihez igazodtak, azon az elváráson alapozódtak, hogy ilyen vagy olyan módon a Szovjetunió meg fogja oldani a forradalom kérdését.

Szovjet marxizmus című könyvében Marcuse említést is tesz egy ilyen hiányról. 1932-ben a Komintern Végrehajtó Bizottságának XIII. plénumán, a kapitalizmusról szóló értékelésekben megállapították, hogy végre érték a tőkés rend stabilizációjának, továbbá hogy új időszaka kezdődik a nagy ciklikus válságoknak és forradalmaknak, növekszenek a forradalmi erők, mindenütt érezhető az erőteljes baloldaliság stb. Ezzel szemben a stratégiai és taktikai utasítások, amelyeket Kuszinen beszámolója tartalmazott, és amelyeket a plénum magáévá tett, egészen elűtnek ezektől az értékelésektől; ahelyett, hogy a munkásosztály forradalmi harcának erősítését és kiszélesítését szorgalmaznák, ami ilyen vagy olyan módon elvezetne a hatalom átvételéhez, ezek az utasítások a kapitalista támadások elleni harcra helyezik a hangsúlyt, s csak egészen minimális programot nyújtanak az akciókhoz.

Ez az ellentmondás, amelyről szó van, kifejezésre jutott a legújabb időkből a Francia Kommunista Párt magatartásában is, mindenekelőtt az 1968. évi májusi események során.

Az ilyen elméleti elemzéseknek és értékeléseknek — akár pontosak, akár nem — az a feladatuk, hogy meghatározott tudatot alakítsanak ki, meghatározott ideológiai helyzetet teremtsenek — funkciójuk tehát kifejezetten propagandisztikus.

A tényleges stratégia és taktika viszont nem az ilyesféle (pseUDO)teoretikai elemzésekből és értékelésekből indult ki (s épp emiatt volt megengedhető, hogy az elemzések pontatlanok és nem valósághűek legyenek); a stratégia és taktika alapját más ismeretek képezték, s a Szovjetunió szükségleteivel és érdekeivel voltak összhangban az adott történelmi pillanatban. Ezek a kiindulási pontok korábban mindenekelőtt Sztálinhoz kapcsolódtak — ma viszont jórészt a pozitivistá, pontosabban szólva a szcientista irányú társadalomtudományokból erednek, amelyek a technobürokratikus strukturák keretei között fejlődtek ki.

A propagandisztikus értékelésekre azonban továbbra is szükség van, s így megmaradt az ellentmondás is, amelyet megpróbáltunk felvázolni.

A dialektikus materializmus sztálini változata (amelynek eredeti értelmét *Az SZK(b)P történetének* IV. fejezete adja meg), az úgynevezett *diamat** olyan elmélet, amelynek kifejezetten ideológizáló és edukatív funkciója van.

Egyrészt, a maga erőteljes dogmatikus jellegével a diamatnak meg kell akadályoznia a társadalomtudományok alkotó jellegű fejlődését (s egyúttal a kritikáit is — hiszen a dogmatikus és a kritikai olyan ellentétpár, amit már Kant is hangsúlyozott), de a diamat egyúttal alapját képezi minden társadalomtudomány kialakulásának (noha ezek nem mindig vannak közvetlen összefüggésben a diamat téziseivel), s keretét képezi a társadalomtudományok fejlődésének is (olyan keretét, amelyet soha nem lehetett átlépni).

Mint ahogyan a természettudományokban folytonosan fellelhetők és állandóan ismétlődnek a példák, amelyeknek igazolniuk kell a természet dialektikájáról szóló tézisek »igaz voltát«, ugyanígy a társadalmi életben és fejlődésben is elsődleges fontosságúak a példák, amelyek igazolni képesek a társadalmi fejlődésről szóló hivatalos elméletet és pszeudoteoretikus álláspontokat, valamint ezzel összhangban a »bölcs vezetőség« álláspontjait is.

Maga a szovjetunióbeli gyakorlat azonban egyre inkább csökkenti a diamatnak ezt a funkcióját.

A diamat másik fontos feladata, hogy hozzájáruljon a pártaktivisták és a széles néprétegek társadalmi tudatának kiépítéséhez, és ahhoz, hogy ez a tudat összhangban legyen az adott valóság szükségleteivel. A diamatnak ez a funkciója továbbra is elsőrendűnek tekinthető.

A tudat mely elemeit igyekszik kiépíteni a diamat?

A maga kifejezett pozitívizmusával és az objektív dialektika, a magán-való természet dialektikus mozgása hangsúlyozásával (hiszen a történelmi materializmus mint a társadalomról szóló tanítás csupán »kibővítése a dialektikus materializmus tézisének a társadalom tanulmányozására«, az embert, a társult embereket és társadalmi akciójukat úgy mutatja be, mint pusztán kifejezéseit és megnyilvánulásait annak a dialektikának, amely az emberen kívül megy végbe — az ember szemben áll ezekkel a természeti törvényekkel, egészen beléjük merül, s csupán része a természet játékának. Az ember alkotói szerepe, az emberi alkotás gyakorlata, ami lépésről lépésre változtatja a világot, itt negálva van, s az ember annyira lealacsonyodik, hogy tudatában már a fatalizmus meghatározott tünetei jelentkeznek. Így emelnek gátat a kritikai-forradalmi öntudat fejlődése elé (az embernek csak a tárgyról van tudata, de nincs tudata önmagáról, nincs öntudata).

Ilyenfajta tudásra, az élet (a természet és a történelem) ilyenfajta bemutatására csakis egy olyan rendszernek lehetett szüksége, amelyben az ember a maga társadalmi funkciójában csupán passzív objektum, megfosztva a társadalom fejlődésében betöltött alkotói szerepéről és aktívitásától.

Az utóbbi 20 esztendő során a Szovjetunióban olyan folyamat fejlődött ki, amelyik igazolja az elméletnek ezt a kettős funkcióját, amiről szoltunk. Bármennyire paradoxálisan hangzik is, egészen sajátos formában már maga Sztálin elindította a desztálinizáció folyamatát. Úgy tűnik, életének utolsó éveiben Sztálin is belátta, hogy új feltételeket és térségeket kell létrehozni a termelőerők gyorsabb és minőségileg kielégítőbb fejlődéséhez, amennyiben a Szovjetunió el akarja érni és túl akarja haladni az Amerikai Egyesült Államokat.

Egymástól eltérő feltételezésekről volt szó valójában, ide értve az elméletieket is, illetve az ideológiai természetűeket (s ez utóbbiak különösen jelentősek voltak egy olyan ország számára, mint amilyen a Szovjetunió). 1950-ben Sztálin maga is részt vesz egy nyelvi vitában, s cikket ír *Marxizmus kapcsán a nyelvészetről* címmel. Ebben az írásában, egészen ellentétben az SZK(b)P történetének IV. fejezetével, amellyel száll síkra, hogy a nyelv és a logika osztályon kívüli, tehát ezek szerint a formális logika épp annyira szocialista, mint amennyire kapitalista is, stb. Sztálin voltaképpen egy nyelvi vitát használt ki arra, hogy kifejtse új ideológiai álláspontját, ami messze túl mutat a nyelvészet keretein, hiszen kezdetét jelenti az új irányzatnak, amelyet maga a szovjet társadalom fejlődése kényszerített ki. A nyelv és a logika osztályon kívüli jellegének tézise mögött a tudományokhoz való másfajta, ideológiamentes viszonyulás szükségé áll, az a szükséglet, hogy a társadalomtudományok fejlesztésében érvényesíteni és fejleszteni kell a szcientista kurzust, az a szükséglet tehát, amelyet a termelőerők fejlődése hozott létre az adott termelési viszonyok feltételei között.

Hogy Sztálin új ideológiai álláspontja valóban éppen ennek a szükségletnek az eredménye volt, azt Sztálin utolsó nagyobb szövege is bizonyítja, amelynek címe: *A szocializmus gazdasági problémái a Szovjetunióban* (1952.). Ebben az anyagban (ismét ellentétben az SZK(b)P XVII. és XVIII. kongresszusán kimondott saját téziseivel) azt hangsúlyozza, hogy a szocializmusban is létezik ellentmondás a termelőerők és a termelési viszonyok között (amivel az új, szcientista irányzat alapvető okait igyekszik szemléltetni), s hogy ezeket az ellentmondásokat az állam hozza összhangba. Ugyanezzel a kiindulási ponttal összhangban, vagyis abból eredően, hogy a termelési viszonyok nem azonos ütemben fejlődnek, mint a termelőerők, az addig érvényes álláspontoktól eltérően Sztálin rámutat az értéktörvény létezésének szükségességére a szocializmusban is, s ennek elsősorban kalkulációs funkcióját helyezi előtérbe.

E munkák után, párhuzamosan a dialektikus materializmusról szóló alapvető sztálini tézisek ismétlésével, a marxista tudományok egyes ágazatainak keretein belül kifejlődnek a humanista tudományok szcientista irányvételű tudományos ágazatai (a logika és metodológia, a szociológia és a különböző gazdaságtudományok egyes ágazatai stb. keretében), és ezeken belül számos metodológiai, formális-logikai, szociológiai, etikai, közgazdasági, illetve ökonometriai elemzés folyik. (P. V. Koprin, a kiemelkedő logisztikus és metodológus, valamint a logisztikusok egész kievi csoportja szembeszáll nem csupán a természet külön dialektikájának elméletével, hanem azzal is, hogy általános formákat és törvényeket alakítsanak ki a dialektikai logika számára, síkraszállva amellyel, hogy a dialektika kizárólag a »tudományos ismeretek konkrét haladását« tanulmányozza; B. Sz. Njemcsinyov 1958-ban igazi laboratóriumot hoz létre a gazdasági-matematikai módszerek alkalmazására a gazdasági kutatásokban stb.).

Ily módon a desztalinizáció időszakában, és később is, a Szovjetunióban párhuzamosan fejlődik két ideológiai irányzat a humanista tudományokban és általában a társadalmi életben. Az első az, amelyet az SZK(b)P történetének IV. fejezete tartalmaz, a diamat irányzata, amely a teljesség

igényével lép fel, absztrakt (de üres), s funkciója kifejezetten ideológiai jellegű. A másik hangsúlyozottan szcientista, racionális, a legkülönfélébb kérdések és problémák felé irányul (a totalitással való kapcsolat elvesztése árán is), s funkciója pragmatikus jellegű.

E két irányzat párhuzamos fejlődésének több oka is van. Elsősorban mindkét irányzatnak megvan a maga meghatározott funkciója a szovjet társadalomban. A diamat alapvető funkciója, mint már hangsúlyoztuk, ideológiai és szubjektív jellegű.

A szcientista irányzatnak a társadalomtudományok fejlődésében és általában a társadalomban más feladata van, ez az irányzat a tudományos kutatások gyakorlata és a szovjet társadalom irányítása felé fordul. Ez ugyanis egyrészt a termelőerők fejlődésére irányuló tudományos kutatómunka funkcionálásának feltétele és terméke, másrészt pedig egyre inkább feltétele a gazdaság, sőt a társadalmi mozgás irányításának is a Szovjetunióban. Ezzel kapcsolatban arra a megállapításra juthatunk, hogy amíg a diamat a klasszikus bürokrácia ideológiája, addig a szcientista irányzat a humanista tudományok fejlődésében a növekvő technokrácia ideológiája. (Ez az irányzat különösen az egyik legelismertebb szovjet fizikus, Andréj Zaharov *Intellektuális szabadság a Szovjetunióban és a koegzisztencia* című könyvében jut kifejezésre.)

Ilyenformán ez a két irányzat egyelőre nem áll ellentétben egymással, annál kevésbé, mivel egyiknek és másiknak is ugyanaz az alapja: a pozitívizmus. Ezek éppúgy feltételezik és kölcsönösen kiegészítik egymást, mint ahogyan kiegészítik és kölcsönösen feltételezik egymást a mai polgári gondolkodásban és világszemléletben a racionalizmus és az irracionálizmus.

Nagy József fordítása

(Folytatjuk)

J E G Y Z É T E K

19. Lükács György: *Lenin*. Magvető, Budapest, 1970, 14–18.
20. Muhamed Filipović: *Lenin — monografija njegove misli*. Veselin Masleša, Szarajevó, 1958. 59.
21. Herbert Marcuse: *Le marxisme soviétique*. Gallimard, Párizs, 1953, 184–185.
22. Uo. 193.